

LUDNOŚĆ PODHAŁA WOBEC NIEPODLEGŁOŚCI POLSKI WYBRANE PROBLEMY

Lidia Sztuka

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
The John Paul II Catholic University of Lublin
e-mail: lidek-525@o2.pl

Streszczenie. W 1918 r. Polska odzyskała niepodległość po 123 latach zaborów. Niniejszy artykuł przedstawia wkład mieszkańców Podhala w dzieło walki o niepodległość. Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej zakładali oni organizacje paramilitarne, rozwijali oświatę i własne gazety. Wszystko po to, żeby uświadomić górali o potrzebie zaangażowania się przez nich w działalność niepodległościową. W 1918 r. wsparli działania polskich patriotów w Galicji i także zaznaczyli swój udział w odzyskaniu przez Polskę niepodległości.

Słowa kluczowe: odzyskanie niepodległości; dzieje Podhala.

Po pierwszym rozbiórze Polski w 1772 r. pod panowaniem Austrii znalazł się m.in. obszar Małopolski na południe od Wisły z Podhalem. Jednak trudna sytuacja polityczna Rzeczypospolitej szczególnie po upadku konfederacji barskiej powodowała, że nie była ona w stanie odpowiedzieć militarnie na dokonane zabory. To spowodowało utrwalenie w następnych latach tego stanu. Trudne warunki życia polskiego, powodowane głównie przez germanizację i ucisk administracyjny, uległy niejakiej poprawie dopiero w końcu lat sześćdziesiątych XIX wieku, gdy Galicji nadano autonomię. To skutkowało uznaniem języka polskiego jako urzędowego w administracji krajowej i prawem do używania go w szkolnictwie galicyjskim¹. Sytuacja ta wynikała z wielkiej reformy państwa Habsburgów i powołania w miejsce monarchii absolutnej dualistycznej monarchii parlamentarnej. Trzeba dodać, że Austria nie była krajem dobrze rozwiniętym pod względem gospodarczym i społecznym w porównaniu z innymi państwami europejskimi. Natomiast sama Galicja stanowiła jedną z najbardziej zacofanych prowincji, co wynikało z koncepcji Wiednia przypisania jej roli ewentualnego teatru wojny z Rosją lub Prusami. Niemniej do

¹ W. NAJDUS, *Szkice z historii Galicji 1900-1904*, Warszawa 1958, s. 27.

reformy, w wyniku której Galicja uzyskała autonomię, lokalny samorząd w formie Sejmu Krajowego we Lwowie oraz reprezentację w parlamencie w Wiedniu, doprowadziła nie zmiana koncepcji gospodarczych, ale szereg dotkliwych klęsk cesarstwa na arenie politycznej w połowie XIX wieku, co pociągnęło za sobą groźbę rozpadu wielonarodowej monarchii. Nowa polityka Austriaków miała na celu pozyskanie polskich środowisk i stąd wiele rozwiązań autonomicznych dla Polaków. W 1871 r. doszło do polonizacji Uniwersytetu i Politechniki we Lwowie oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego. W Krakowie natomiast powstała Akademia Umiejętności. Przekształcenie się państwa austriackiego w monarchię parlamentarną spowodowało, że Polacy mogli nie tylko zasiadać w parlamencie w Wiedniu, ale też pełnili różne funkcje ministerialne. Galicja, podobnie jak i inne kraje koronne, otrzymała Sejm Krajowy, składający się ze 161 członków, z czego dwunastu zasiadało w nim z racji zajmowanych stanowisk, tzw. weryści (trzech arcybiskupów lwowskich, pięciu biskupów, prezes Akademii Umiejętności w Krakowie, rektorzy uniwersytetów w Krakowie i Lwowie, rektor Politechniki we Lwowie). Natomiast 149 posłów pochodziło z wyboru. Kadencja trwała 6 lat. Podstawę autonomii Galicji stanowiło ustawodawstwo krajowe, a w szczególności ustawodawstwo z zakresu kultury krajowej. Wszystko to powodowało, że Polacy w Galicji mieli tzw. namiastkę polskości. Jednak wciąż pozostawali w niewoli².

Częścią tego zaboru było Podhale, kraina znajdująca się na południu Małopolski. Obszar ten wyznaczają niewysokie Pogórze Karpackie oraz góry: wapienne pasmo Pienin i wysokogórski masyw Tatr. Życie w tym regionie zawsze było ciężkie, na co wpływ miało zarówno ukształtowanie terenu, warunki klimatyczne, jak i nieurodzajna ziemia³. Tak biedę podhalańską opisywał w swoich wspomnieniach miejscowy pamiętnikarz, Józef Staszek:

Nie było nic do jedzenia. Ludzie chodzili na jarmark do Miasta, to jest w hań w Nowy Targ. Ponieftóry, który miał dutki przynosił wirtelik żyta, kupny od Lachów. Słodcy w tych czasach nie było nijakich. Zamiast bumelka matki dawały maluśkiem dzieciom taki Wacek. Był to kawałek lnianego płótna, a w nim owinięty kawałek gruli smuconej w słodkim mlyku. Kołyska wisiała na powrozach u powały. Tam se dziecko społo. Ale ludzie choć byli biydni i tak płono jedli, byli zdrowi, mocni i długo zylydzajna⁴.

² A. CHWALBA, *Historia Polski 1795-1918*, Kraków 2008, s. 267.

³ J. KONDRACKI, *Karpaty*, Warszawa 1978, s. 5-6.

⁴ Niepublikowany tekst J. STASZELA-„CHŁOPCUSA”, *Wspomnienia. „Ziemia krwią zbroczona”*, za: Z. SIKORA, *Krwawe ślady. Nieznani bohaterowie Podhala*, Zakopane 2014, s. 16.

Bieda podhalańska znalazła też swoje odbicie w innej literaturze. Pisał o niej Kazimierz Przerwa-Tetmajer w powieści *Legenda Tatr*. Opisywał on wprawdzie ten region w wieku XVII, ale tak naprawdę sytuacja nie różniła się wiele w wieku XVIII i XIX. Górale ciężko pracowali i dlatego chętnie byli najmowani przez dziedziców do pracy na roli. W XIX wieku, kiedy pojawiła się taka możliwość, wielu z nich wyjechało za granicę „za chlebem”. Wyjeżdżali do USA, Niemiec, Francji i innych krajów. Podhalanie podejmowali pracę w fabrykach, na budowach, w kopalniach i hutach. Wiele lat spędzonych za granicą zaowocowało w efekcie powrotem w ojczyste strony, gdy z kolei pojawiła się taka możliwość, bo – jak mówili – „To jest nasza ojcowizna”⁵. Przykład mogą stanowić górale z Nowego Bystrego, którzy wyjechali za granicę, a po powrocie wprowadzili w życie istotne zmiany dotyczące stylu życia, higieny, odżywiania się⁶. Zmiany w życiu górali dotyczyły również oświaty. Podhalanie założyli w Nowym Bystrem w roku 1865 Szkołę Parafialną. Historię szkoły i jej powstania opisał w pierwszej Kronice Szkolnej Jakub Bieniarz⁷.

Dla Podhalan istotne zmiany rozpoczęły się na przełomie XIX i XX wieku. Na szczególne miejsce wyrosło wówczas Zakopane, do którego zaczęli przyjeżdżać kuracjusze, co spowodowało jego wielki rozkwit. Należy wiązać go z upowszechnieniem badań nad zdrowotnymi walorami miejscowego klimatu, prowadzonymi m.in. przez niezwykle zasłużonego dla miasta dr. Tytusa Chałubińskiego (1820-1889). Do Zakopanego przybył po raz pierwszy w 1848 r. z Węgier drogą przez Tatry. Zachwyt pięknem Tatr spowodował jego powrót do Zakopanego po trzech latach. Dr Chałubiński często chodził w góry, przecierając szlaki taternickie. Dzięki niemu powstało Towarzystwo Tatrzańskie⁸. Oprócz tego, leczył także mieszkańców Zakopanego i propagował prawidłowe odżywianie. Chałubiński bardzo pomógł góralom w czasie wybuchu epidemii cholery w roku 1873⁹. Po tym wydarzeniu mieszkańcy z wdzięczności nazywali go „Królem Tatrzańskim”.

Z biegiem czasu Zakopane zaczęło się rozwijać. Powstawały pensjonaty, hotele, nowe ulice i wybudowano wodociąg. Niezwykle ważnym wydarzeniem było doprowadzenie do miasteczka w 1899 r. linii kolejowej¹⁰. Dzięki temu można było łatwiej i szybciej podróżować, stąd więcej gości przyjeżdżało. Wśród osób, które

⁵ Tamże, s. 9.

⁶ Tamże, s. 19.

⁷ Jakub Bieniarz dostał nominację na pierwszego państwowego nauczyciela od władz cesarskich w 1884 r., kiedy przekształcono tę szkołę z prywatnej na państwową, i właśnie z tego okresu pochodzi opis historyczny.

⁸ F. HOESICK, *Legendowe postacie zakopiańskie*, Warszawa 2001, s. 12.

⁹ Tamże, s. 8.

¹⁰ E. JELEŃ, J. KRUPSKI, *Stacja Kolejowa Zakopane. 100 lat kolei zakopiańskiej 1899-1999*, Warszawa 1999, s. 7.

wypoczywały w Zakopanem, były elity polskie: poeci, pisarze, malarze, aktorzy, działacze polityczni. Dlatego też miejscowość ta stała się wkrótce ośrodkiem twórczej pracy. W roku 1886 przyjechał po raz pierwszy do Zakopanego Stanisław Witkiewicz i dr Władysław Matlakowski¹¹. Odegrali oni ważną rolę w dziejach regionu, przede wszystkim dlatego, że odkryli regionalną kulturę skalnego Podhala. Z czasem zaczęto tworzyć instytucje, organizacje i rozwijać szkolnictwo. Ta działalność wpisała się w dyskusję, jaka na przełomie wieków przetoczyła się przez całość ziem polskich, niezależnie od zaboru, na temat tzw. stylu narodowego. To Witkiewicz właśnie propagował stylistykę podhalańską w sztuce jako styl narodowy w najczystszej postaci¹².

Ważną rolę w życiu miejscowej inteligencji odegrała Czytelnia Zakopiańska, która znajdowała się w willi „Polanka”. Czytelnia istniała do roku 1904. Tu spotykali się miejscowi i goście, którzy leczyli się w Zakopanem, aby podejmować szeroko pojętą działalność kulturalną; zajmowano się muzyką, plastyką, pisarstwem. W wyniku tej działalności pojawiła się inicjatywa powołania Biblioteki Publicznej. Do jej powstania przyczynili się głównie: Stefan Żeromski, Dionizy Beka i Benedykt Woyczyński. Żeromski sprawował funkcję prezesa Biblioteki, do której przekazał wiele dzieł ze swoich prywatnych zbiorów. Biblioteka Publiczna w Zakopanem miała za zadanie propagowanie czytelnictwa wśród górali. Organizowano w niej wieczorki literackie. Powstała też sieć placówek lokalnych, zakładanych po wsiach podhalańskich¹³. Czytanie literatury polskiej wpływało na budzenie świadomości narodowej wśród górali.

Do Zakopanego przyjeżdżali również działacze polityczni, m.in. Józef Piłsudski, który nie tylko tu się leczył, ale również podejmował działania niepodległościowe poprzez uświadamianie konieczności walki zbrojnej w celu odzyskania niepodległości¹⁴. Autonomia galicyjska stwarzała możliwość organizowania tajnych spotkań, na których mówiono o konieczności odzyskania niepodległości przez Polskę i, co się z tym wiązało, wskazywano potrzebę utworzenia organizacji paramilitarnych, aby być gotowym stanąć do przyszłej walki.

¹¹ Matlakowski to nie tylko warszawski lekarz i entuzjasta Tatr, ale również propagator i badacz miejscowego folkloru, sztuki ludowej i budownictwa, autor: *Budownictwo ludowe na Podhalu* (1892) oraz *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu* (1901). Zob. B. CHOWANIEC, *Górale w walce o niepodległość w XIX w.*, w: *Górale w walce o niepodległość Polski 1769-1989*, red. J. Kowalczyk, Nowy Targ 2009, s. 33.

¹² M. OMILANOWSKA, *Poszukiwania stylu narodowego w polskiej architekturze końca XIX wieku i początku XX*, w: *Stanisław Witkiewicz – człowiek, artysta, myśliciel*, red. Z. Moździerz, Zakopane 1997, s. 275-292.

¹³ W. POTKAŃSKI, *Odrodzenie narodowe na Podhalu w „sercu” polskiego Piemontu w początkach XX wieku*, w: *Górale w walce o niepodległość Polski*, s. 53-67.

¹⁴ W. POTKAŃSKI, *Ruch zbrojny na Podhalu w latach 1912-1914*, w: *Małopolska i Podhale w latach wielkiej wojny 1914-1918*, red. R. Kowalski, Nowy Targ 2005, s. 13-32.

W 1908 r. we Lwowie powstał tajny Związek Walki Czynnej, dwa lata później natomiast dwie jawne już organizacje paramilitarne: Związki Strzeleckie i „Strzelec” w Krakowie¹⁵. Ważną rolę odegrało oczywiście Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, powstałe w 1867 r. we Lwowie. „Sokół” działał również w Krakowie od roku 1885. Organizacja ta miała na celu przede wszystkim pracę kulturalno-oświatową¹⁶. Poprzez szerzenie kultury i oświaty w jej ramach rozwijano tożsamość narodową Polaków. Na Podhalu „Sokół” powstał w stolicy Tatr – w Nowym Targu w 1893 r., zaś w Zakopanem rok później¹⁷.

Organizacja ta w życiu Podhalańców odegrała nie małą rolę, ponieważ młodzież w niej zrzeszona nie tylko ćwiczyła, ale przede wszystkim brała udział w zajęciach patriotycznych i wychowawczych. Młodzi górale reprezentowali swój region podczas różnych ćwiczeń i zlotów sokolich¹⁸. Zajęcia z przysposobienia wojskowego przygotowywały młode pokolenia do podjęcia walki o niepodległość w sytuacji narastającego przekonania o nieuchronności wojny. W dniach 18-20 kwietnia 1913 r. został przeprowadzony kurs dla instruktorów w Nowym Targu, w którym wzięło udział 29 ochotników. Głównym celem tego szkolenia było podniesienie poziomu wyszkolenia, przede wszystkim militarnego¹⁹. Na Podhalu na przełomie wieków zaczął się rozwijać także skauting. Szczególną rolę odegrało tu Zakopane, gdzie została utworzona drużyna skautowa im. Księcia Józefa Poniatowskiego. Do jej zorganizowania przyczynił się dwunastoletni wówczas Adam Ciołkosz²⁰. Opiekunami zostali Andrzej Małkowski i jego żona Olga, którzy rozwijali skauting we wszystkich górskich miejscowościach, m.in. w Kościelisku powstała żeńska drużyna. W 1913 r. na Podhalu było 240 skautów i 180 skautek. Drużyny, oprócz zwykłego szkolenia, pracowały społecznie dla gminy²¹.

Na Podhalu powstał też samodzielny ruch góralski, wspierany przez silną grupę inteligentów. Człowiekiem, który wsparł górali i ich czynny udział w odrodzeniu narodowym i społecznym, był pisarz Władysław Orkan²². Na skutek jego działań

¹⁵ F. LIPIŃSKI, *Od Koła Milicyjnego PPS do Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość”, 1(1929-1930), s. 179-182.

¹⁶ S. ROWIŃSKI, *Idealy i cele sokolstwa polskiego*, Kraków 1907, s. 5-6.

¹⁷ W. POTKAŃSKI, *Ruch zbrojny na Podhalu*, s. 15.

¹⁸ A. NOWAK, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Nowym Targu – początek działalności*, „Almanach Nowotarski”, 1896, nr I, s. 29-39.

¹⁹ W. POTKAŃSKI, *Ruch zbrojny na Podhalu*, s. 15.

²⁰ Adam Ciołkosz żył w latach 1901-1978. Polski instruktor harcerski. Jeden z przywódców Polskiej Partii Socjalistycznej.

²¹ W. POTKAŃSKI, *Ruch zbrojny na Podhalu*, s. 17.

²² Władysław Orkan żył w latach 1875-1930. Pisarz tworzący w okresie Młodej Polski. Zob. M. PUCHALSKA, *Orkan Władysław*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. II, Warszawa 1985, s. 110-111.

górale zorganizowali I Zjazd Podhalań. Ten Zjazd pociągnął za sobą kolejne działania i II Zjazd Podhalań odbył się w 1912 r. w Nowym Targu, a w wyniku tych obrad górale postanowili wydawać swoją własną gazetę²³. Czasopismo miało za zadanie obudzić wśród górali ducha narodowego na Spiszu i Orawie. Wszystkie te zabiegi służyły pobudzeniu ludu podhalańskiego do walki o wolną Polskę. Jeśli chodzi o wydanie gazety, to inicjatorem tego przedsięwzięcia był wspomniany już W. Orkan i dr Jan Bednarski, miejscowy społecznik – członek Ligi Narodowej, zaś redaktorem został Feliks Gwiżdż²⁴. W gazecie podhalańskiej ukazywały się artykuły dotyczące dziejów Polski. Władysław Orkan, jako jeden z pierwszych dostrzegł, iż górale powinni rozszerzyć swoją świadomość narodową. Miał tu na myśli aspekt kulturowy, społeczny i narodowy. Swoje przemyślenia opisał w pierwszym numerze „Gazety Podhalańskiej”²⁵, wydanej w 1913 r. Przypominano też góralom o ich samodzielności, a także pewnej zadziorności wynikającej z ich regionalnej dumy. Prezentowano mieszkańcom Podhala wizję zjednoczonej i wolnej Polski. Dawało to pewne rezultaty, np. 23 lutego 1913 r. w Chochołowie odbyła się uroczystość upamiętnienia bitwy górali z austriackim wojskiem, rozegranej w czasie powstania krakowskiego w 1846 r. Podczas tych uroczystości po raz pierwszy wystąpiły i nowe formacje góralskie, mianowicie Drużyny Podhalańskie²⁶. Dla miejscowej ludności i władz lokalnych był to powód do dumy. Dla tej formacji sporządzono regulamin i status, który powstał w oparciu o podobny statut Drużyn Bartoszewych.

Na Podhalu przed wybuchem I wojny światowej rozpoczęto budowę sieci szkół podstawowych, w których programie znalazło się także wychowanie obywatelskie i patriotyczne. Absolwenci tych szkół odegrali niemałą rolę „w narodowym odrodzeniu”²⁷. Na przykład nauczyciel szkół średnich Andrzej Stopka-Nazimek, góral z Kościeliska, zbierał materiały etnograficzne i gawędy góralskie autorstwa Sabały. Wybudowane w tym czasie gimnazjum w Nowym Targu wykształciło młodych ludzi walczących o wolność kraju w 1918 r. i podczas II wojny światowej. W Zakopanem w 1904 r. zostało założone Towarzystwo Wyższych Kursów Wakacyjnych i powstał Wolny Uniwersytet Wakacyjny dla miejscowej ludności²⁸. Tradycje polskiego munduru i podnoszenia ciężarów fizycznej kultywowały także w regionie formacje Ochotniczej Straży Pożarnej²⁹.

²³ Pierwszą wydawaną gazetą na Podhalu była „Gazeta Podhalańska”.

²⁴ W. POTKAŃSKI, *Odrodzenie narodowe na Podhalu*.

²⁵ „Gazeta Podhalańska” 1913, nr 1.

²⁶ W. POTKAŃSKI, *Ruch zbrojny na Podhalu*, s. 20.

²⁷ B. KOWALIK, *O zachowaniu tożsamości narodowej i roli miejscowego szkolnictwa w regionie*, w: TAŻ, *Nowy Targ 1867-1918. Pół wieku, które zmieniło oblicze miasta*, Nowy Targ 2006, s. 175.

²⁸ W. POTKAŃSKI, *Odrodzenie narodowe na Podhalu*, s. 60.

²⁹ Tamże, s. 61.

W przededniu I wojny światowej mieszkańcy Podhala upamiętniali ważne wydarzenia historyczne poprzez obchodzenie rocznic patriotycznych, np. ustanowienia Konstytucji 3 maja czy wybuchu powstania styczniowego³⁰. W te dni na głównej ulicy Nowego Targu zbierała się miejscowa ludność i formacje drużyn strzeleckich w odświętnych strojach.

Wraz z wybuchem I wojny światowej odżyły nadzieje Podhalan i wszystkich Polaków na odzyskanie upragnionej wolności. Stąd też udział górali w walce o niepodległość poprzez służbę w Legionach Polskich³¹. W odniesieniu do Zakopanego należy wspomnieć wydarzenia z 13 października 1918 r.³² Naczelnik gminy zakopiańskiej i jednocześnie nauczyciel szkoły zawodowej Wincenty Regiec ogłosił, że w sali „Sokoła” przy rynku odbędzie się spotkanie. Tak naprawdę było to zgromadzenie obywatelskie, które miało ustalić stanowisko, jakie powinni zająć mieszkańcy, jeśli chodzi o kwestię polską, ponieważ koniec wojny był bliski. Na zebranie przybyło około 500 osób. Jego przewodniczącymi byli: Stefan Żeromski, Mariusz Zaruski i pełnomocnik dóbr hr. Władysława Zamoyskiego Wincenty Szymborski³³. Obecność tak znanych osób świadczyła o powadze sytuacji. Adwokat Józef Diehl przedstawił rezolucję, w której postulował konieczność całkowitego oderwania się od Austrii, z czym zgodzili się wszyscy uczestnicy zebrania. Polska, jak wierzono, miała powstać w jej historycznych granicach. Na zebraniu została utworzona miejscowa Organizacja Narodowa, na czele której stanął Stefan Żeromski. Miała mieć charakter ponadpartyjny, ale faktycznie kierownictwo nad nią objęła Narodowa Demokracja. Tak o odzyskanej niepodległości napisał w dwutygodniku „Echo Tatrzańskie” J. Diehl:

Wstrząsała milionami serc przeradosna wieść zmartwychwstania! Podniosła znużone oczy inteligenta od biurka, ozłociła uśmiechem twarz kmiotka, wycisnęła dwie łzy szczęścia na licu nędzarzy, dobiegła do miast, aż na kresy ostateczne [...]. Warszawa rzekła ważne słowa [...]. W dwudziestomilionową Polskę od Karpat do Bałtyku rzuciła uroczysty krzyk życia.

1 listopada Organizacja Narodowa, po wypadkach, o których powiemy poniżej, oraz dołączeniu PPS, uległa reorganizacji i przekształciła się w Zakopiańską Radę Narodową. Przewodniczącym pozostał Stefan Żeromski. Była to niezwykła chwila, ponieważ na niewielkim skrawku ziemi zamieszkałej przez górali powstała tzw. Rzeczpospolita zakopiańska. Nie trwała długo – istniała tylko kilkanaście dni³⁴.

³⁰ Tamże, s. 63.

³¹ Tamże, s. 64.

³² L. DŁUGOŁĘCKA, M. PINKWART, *Zakopane. Przewodnik historyczny*, Warszawa 1989, s. 24.

³³ R. MAŁCZEWSKI, *Peppek świata: wspomnienia o Zakopanem*, Warszawa 1960, s. 37..

³⁴ L. DALL, *Republika zakopiańska. Artyści jako politycy*, w: *Zakopane w czasach Rafała Małczewskiego*, red. D. Fółga-Januszewska, T. Jabłońska, Olszanica 2006, s. 106-115.

Jednak miała ogromne znaczenie dla Podhala. Organizacja powstała przecież na kresach Rzeczypospolitej, gdzie w 1769 r. od austriackiego kordonu sanitarnego rozpoczynał się proces rozbiorowy, i właśnie tu na Podhalu Polska na nowo zaczęła się odradzać. Do obowiązków Zakopiańskiej Rady Narodowej należało także, poza zadaniami administracyjnymi, zarządzanie siłami zbrojnymi złożonymi z przebywających w Zakopanem polskich żołnierzy, służących kiedyś w wojsku austriackim, członków Polskiej Organizacji Wojskowej w obwodzie nowotarskim, dowodzonej przez komendanta Mariusza Zaruskiego³⁵. Stefan Żeromski sprawował władzę nad Rzeczpospolitą zakopiańską od 31 października do 16 listopada 1918 r. Po siedmiu latach tak wspominał ten czas:

Powierzono [mi] niemal «dyktaturę» nad Zakopanem i przyległymi dolinkami. Sprawowałem ten zapomniany, śmieszny i wzniosły urząd przez jedenaście dni, gdy mama Austria waliła się w gruzy. Zaprzysiągłem uroczyste wojsko, policję, szpiclów, gminę, pocztę i telegraf na wierność nowemu Państwu, a nawet prowadziłem wojnę o odzyskanie wsi Głodówki i Sucha Góra od inwazji czechskiej. Mile wspominam te moje przewagi wojenne i dyktatorskie, gdyż zawierają morze wesela³⁶.

Tego wybitnego pisarza mieszkańcy Zakopanego darzyli dużym zaufaniem. Funkcja „prezydenta” Rzeczypospolitej zakopiańskiej, jaką mu powierzono, nie była całkiem iluzoryczna³⁷. Podejmował decyzje o wymiarze politycznym, np. Podhalańskie poprosiło pisarza o interwencję w listopadzie 1918 r. na Spiszu i Orawie. Sprawa Spiszu i Orawy była problemem, który Podhalańskie chcieli rozwiązać, ponieważ na tych ziemiach mieszkała polska ludność³⁸. W 1918 r. doszło do protestu księży spiskich przeciw dążeniu Czechów do przejęcia Spiszu i Orawy. Podhalańskie chcieli, żeby te ziemie były włączone do Rzeczypospolitej. „Gazeta Podhalańska” tak relacjonowała wydarzenia:

I my mamy też coś do powiedzenia, gdyż w północnych Węgrzech w części Spisza i Orawy w skrawku Liptowa i stolicy Trenczyńskiej żyje od wieków ludność polska należąca do wielkiego rodu góralskiego, który się rozsiadł wzdłuż Beskidu, Tatr i Pienin. Taki sam polski góral mieszka po stronie galicyjskiej jak i po węgierskiej, różniąc się tylko drobnymi szczegółami, w tradycjach, zwyczajach podobnie jak wyróżniają się górale zakopiańscy od nowotarskich. Polska ludność na Węgrzech znajduje się w smutnem położeniu, w codziennym życiu domu mówi się językiem polskim mianowicie gwarą góralską, ale wskutek nauki w szkole czyta tylko po słowacku³⁹.

³⁵ L. DŁUGOŁĘCKA, M. PINKWART, *Zakopane*, s. 24.

³⁶ Fragment listu Stefana Żeromskiego do Tadeusza Łopalewskiego z 22 XI 1925, w: *Stefan Żeromski. Kalendarz życia i twórczości*, oprac. S. Kasztelowicz, S. Eile, Kraków 1976, s. 445.

³⁷ A. KOWALCZYKOWA, *Żeromski w Niepodległej. Szkice*, Liszki 2013, s. 6.

³⁸ Spisz znajduje się między granicą polsko-słowacką na południu, rzeką Białką na zachodzie i północy oraz rzeką Dunajec na północnym wschodzie.

³⁹ „Gazeta Podhalańska”, 1918, nr 2.

Ten krótki fragment pokazuje, że Podhalanie czuli więź z Polakami żyjącymi na Spiszu i Orawie. Podkreślano wspólnotę tradycji i zwyczajów oraz gwary góralskiej. Nie rozumieli zatem, dlaczego te tereny nie miały należeć do Polski.

Należy w tym miejscu powrócić do wydarzeń z drugiej połowy października 1918 r., które doprowadziły do faktycznego wyzwolenia Zakopanego i umożliwiły przekształcenie Organizacji Narodowej w Radę. Jeden z uczestników wydarzeń, Tadeusz Janowski pozostawił wspomnienia, które rzucają światło na wydarzenia pod Tatrami, kiedy monarchia habsburska chyliła się ku upadkowi. W październiku 1918 r. w Krakowie miały miejsce demonstracje uliczne, które rozpoczęły się po słynnym antypolskim wystąpieniu ówczesnego austriackiego ministra spraw zagranicznych, Ottokara Theobalda Otto Marii Grafa Czernina von und zu Chudenitz⁴⁰. Jego wypowiedź pociągnęła za sobą lawinę wydarzeń. Ludzie zaczęli się zbierać na krakowskim rynku, a na ogrodzeniu przy budowanej kamienicy umieszczono krzyż z Chrystusem. Po obydwu stronach zawieszono dwa portrety: austriackiego cesarza Karola oraz niemieckiego cesarza Wilhelma. Kobiety klękały przed krzyżem, wołając: „Wisiałeś o Panie między łotrami, ale nie między takimi jak ci dwaj”⁴¹.

To zachowanie się tłumu na ulicach Krakowa oraz liczne demonstracje wyrażały ogólne odczucia polskiej ludności. Tadeusz Janowski, autor wspomnienia *Jak Zakopane odzyskało niepodległość*, napisał, że przebywał wówczas na urlopie w Krakowie i właśnie tam spotkał por. rezerwy Kazimierza Olszewskiego, por. rezerwy Adama Litwickiego i kapitana Mariana Bolesławicza. Chcieli oni nawiązać kontakt z organizacjami niepodległościowymi w tym mieście, ale okazało się, że żadna z nich nie bierze pod uwagę Podhala i Zakopanego. Ponieważ wymienieni wojskowi byli entuzjastami gór, postanowili przedostać się jak najszybciej do Zakopanego. Musieli przy tym zachować nadzwyczajne środki ostrożności. W Zakopanem czwórka przyjaciół chciała zorganizować przygotowania do jak najszybszego obalenia władzy zaborcy⁴². Wydawać by się mogło, że przedsięwzięcie, którego się podjęli, nie było jednak takie łatwe. Najpierw musieli się przedostać do Zakopanego i dlatego zdecydowali się symulować zapalenie płuc. Symulowanie choroby przebiegło pomyślnie i oficerowie znaleźli się w Zakopanem, gdzie przebywało już na leczeniu kilkuset wojskowych różnych stopni. Tak duża liczba żołnierzy mogła pomóc w walce zbrojnej, jednak potrzebne było wyposażenie i amunicja, którą należało zdobyć z pobliskich magazynów. Pewne zagrożenie dla nich stanowił oddział żandarmerii pilnujący granicy w Tatrach. Spiskowcy do pomocy zwerbowali kilku

⁴⁰ T. JANOWSKI, *Jak Zakopane odzyskało w 1918 roku niepodległość (wspomnienia)*, „Rocznik Podhalański”, 3(1985) s. 325.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże, s. 326.

studentów przebywających również na leczeniu i udało im się zdobyć magazyn z bronią i amunicją. Następnym etapem było błyskawiczne zajęcie dworca kolejowego i poczty⁴³.

Poprzez te wydarzenia Zakopane jako pierwsze podjęło akcję wyzwolenczą, podczas gdy Kraków nadal pozostawał pod rządami zaborcy. Po opanowaniu dworca, na którym komendę objął por. rezerwy Litwicki, i poczty, pozostawionej pod opieką kpt. Bolesławicza, pozostali żołnierze i studenci udali się do siedziby żandarmerii austriackiej w celu jej rozbicia. Tam okazało się, że w jej budynku nie było nikogo z wyjątkiem komendanta, który na widok Polaków nie krył zdziwienia. Z zebranych wcześniej informacji wojskowi wiedzieli, iż komendant wachmistrz jest Polakiem⁴⁴. Młodzi ludzie po polsku oświadczyli mu, że w imieniu narodu polskiego przejmują władzę. Komendant oświadczył, iż bardzo długo czekał na tę chwilę i wyraził gotowość podporządkowania się polskiemu rozkazom. Świadek tych wydarzeń, T. Janowski, zanotował, że była to chwila niezwykła i niezapomniana. Jednak nie pamiętał nazwiska komendanta, który ze wzruszeniem oświadczył, że nie mógł się doczekać chwili, kiedy Polacy będą walczyć o niepodległość i walka ta przyniesie sukces⁴⁵. Po kilku godzinach dotarły do Zakopanego informacje o wyzwoleniu Krakowa⁴⁶.

Zapanowała wielka euforia, wręcz festyn narodowy. Należy nadmienić, iż Zakopane było pierwszym w Galicji wyzwolonym miastem. Wkrótce po tym fakcie została utworzona cywilna straż obywatelska, której zadaniem było pilnowanie porządku i czuwanie nad spokojem mieszkańców oraz przyjezdnych. 30 października 1918 r. Zakopane oficjalnie ogłosiło niepodległość, powołując wspomnianą Radę Narodową. Bardzo ważnym przejawem patriotyzmu górali był fakt utworzenia 1. Pułku Strzelców Podhalańskich już w listopadzie 1918 r.⁴⁷ Jego powstanie nie było przypadkowe i nagłe. Było zainspirowane działalnością polskich oficerów i podoficerów, którzy odbywali służbę wojskową w 20 pułku piechoty w armii austriackiej. Przez cały czas zagrzewali polskich żołnierzy do walki i mówili o dążeniu do niepodległości. W momencie utworzenia 1. Pułku Strzelców Podhalańskich większa część żołnierzy przeszła do niego z 20 pułku piechoty. Dowódcą tymczasowym został kpt. Juliusz Siwak. Gdy monarchia austro-węgierska ulegała rozpadowi, 20 pp przebywał w północnych Włoszech. Stamtąd przybył do Nowego Sącza⁴⁸. 1 grudnia 1918 r. dowódca generalny

⁴³ Tamże, s. 328.

⁴⁴ Ówczesna nazwa stopnia wojskowego i żandarmerii austriackiej odpowiadająca sierżantowi innych wojsk zob. tamże, s. 332.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ R. ZAZIEMSKI, *1 Pułk Strzelców Podhalańskich 1918-1939*, Nowy Sącz 1991, s. 7.

⁴⁸ Tamże, s. 8.

w Krakowie wydał rozkaz przemianowania go na 1. Pułk Strzelców Podhalańskich. Kapitan Siwak pełnił funkcję dowódcy pułku, natomiast na dowódców batalionów powołano: I – kpt. Ludwika Maciejowskiego, II – kpt. Józefa Urbanka, III – por. Józefa Gizę, IV – mjr. Wojciecha Piaseckiego oraz na dowódcę batalionu zapasowego – por. Leopolda Goebela⁴⁹. Pułk wszedł do walk o granice Polski. Jego szlak bojowy wiódł przez teren południowo-wschodniej Polski (Beskidy, Bieszczady), Spisz i Orawę⁵⁰, gdzie po raz pierwszy brał udział w operacjach bojowych. Uczestniczył w walkach od końca listopada 1918 r. do marca 1920 r. 1. Pułk Strzelców Podhalańskich z perspektywy Podhala był ważną formacją, pokazującą zaangażowanie górali nie tylko w wyzwolenie Podhala, ale i w walkę o niepodległość i granice Polski.

Podhalanie mimo zaborów i oddalenia od najważniejszych ośrodków decyzyjnych, takich jak Kraków, bardzo pręźnie działali na rzecz odzyskania niepodległości. Działania te polegały na upowszechnianiu i kultywowaniu języka polskiego, rodzimej kultury oraz tworzeniu organizacji wojskowych. Organizacje te odegrały istotną rolę podczas walk o wolność. Górale wykazali się determinacją i patriotyzmem, wyjątkowym w skali ziem polskich przywiązaniem do idei niepodległości. Wiązać to należy nie tylko ze specyfiką ducha góralskiego, tj. dużym poczuciem godności i dumy, ale także ze szczególną rolą Zakopanego, jako miejsca spotkania Podhalan z polską elitą intelektualną. To połączenie spowodowało gwałtowny rozkwit poczucia przynależności narodowej miejscowej ludności i w rezultacie jej zaangażowanie w walkę o niepodległość Polski w 1918 r.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

JANOWSKI T., *Jak Zakopane odzyskało w 1918 roku niepodległość (wspomnienia)*, „Rocznik Podhalański”, 3(1985), s. 325-333.

MALCZEWSKI R., *Pępek świata: wspomnienia o Zakopanem*, Warszawa 1960.

NOWAK A., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Nowym Targu – początek działalności*, „Almanach Nowotarski”, 1896, nr 1, s. 29-39.

ROWIŃSKI S., *Idealy i cele sokolstwa polskiego*, Kraków 1907.

PRASA

„Echo Tatrzańskie”, 1918.

„Gazeta Podhalańska”, 1913.

⁴⁹ Tamże, s. 10.

⁵⁰ Tamże, s. 7.

LITERATURA

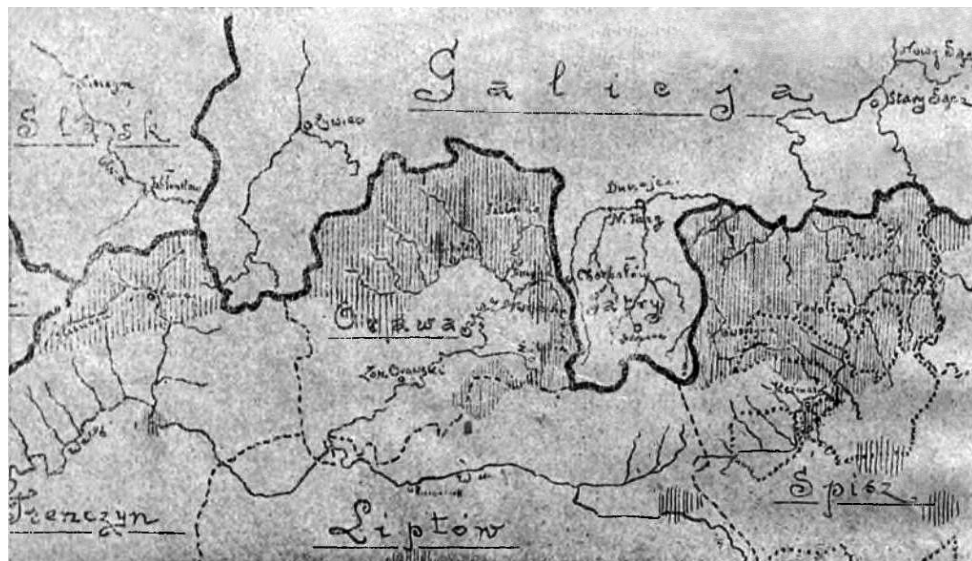
- CHOWANIEC B., *Górale w walce o niepodległość w XIX w.*, w: *Górale w walce o niepodległość 1769-1989*, red. J. Kowalczyk, Nowy Targ 2009, s. 33-41.
- CHWAŁBA A., *Historia Polski 1795-1918*, Kraków 2008.
- DALL L., *Republika zakopiańska. Artyści jako politycy*, w: *Zakopane w czasach Rafała Malczewskiego*, red. D. Folga-Januszewska, T. Jabłońska, Olszanica 2006, s. 106-115.
- DLUGOŁĘCKA L., PINKWART M., *Zakopane. Przewodnik historyczny*, Warszawa 1989.
- HOESICK F., *Legendowe postacie zakopiańskie*, Warszawa 2001.
- JELEŃ E., KRUPSKI J., *Stacja kolejowa Zakopane. 100 lat kolei zakopiańskiej 1899-1999*, Warszawa 1999.
- KONDRACKI J., *Karpaty*, Warszawa 1978.
- KOWALCZYKOWA A., *Żeromski w niepodległej*. Szkice, Liszki 2013.
- KOWALIK B., *O zachowaniu tożsamości narodowej i roli miejscowego szkolnictwa w regionie*, w: *TAŻ, Nowy Targ 1867-1918. Pół wieku, które zmieniło oblicze miasta*, Nowy Targ 2006.
- LIPIŃSKI F., *Od Koła Milicyjnego PPS do Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość”, 1(1929-1930), s. 179-182.
- NAJDUS W., *Szkice z historii Galicji 1900-1904*, Warszawa 1958.
- OMILANOWSKA M., *Poszukiwania stylu narodowego w polskiej architekturze końca XIX wieku i początku XX*, w: *Stanisław Witkiewicz – człowiek, artysta, myśliciel*, red. Z. Moździerz, Zakopane 1997, s. 275-292.
- POTKAŃSKI W., *Odrodzenie narodowe na Podhalu w „sercu” polskiego Piemontu w początkach XX wieku*, w: *Górale w walce o niepodległość 1769-1989*, red. J. Kowalczyk, Nowy Targ 2009, s. 53-69.
- POTKAŃSKI W., *Ruch zbrojny na Podhalu w latach 1912-1914*, w: *Małopolska i Podhale w latach wielkiej wojny 1914-1918*, red. R. Kowalski, (Prace Komisji Historii Wojskowości, t. IV), Nowy Targ 2005, s. 13-32.
- PUCHAŁSKA M., *Orkan Władysław*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. II, Warszawa 1985, s. 110-111.
- SIKORA Z., *Krwawe ślady. Nieznani bohaterowie Podhala*, Zakopane 2014.
- Stefan Żeromski. Kalendarz życia i twórczości*, oprac. S. Kasztelowicz, S. Eile, Kraków 1976.
- ZAZIEMSKI R., *1 Pułk Strzelców Podhalańskich 1918-1929*, Nowy Sącz 1991.

THE ATTITUDE OF THE PODHALE POPULATION
TOWARDS POLAND'S INDEPENDENCE
SELECTED TOPICS

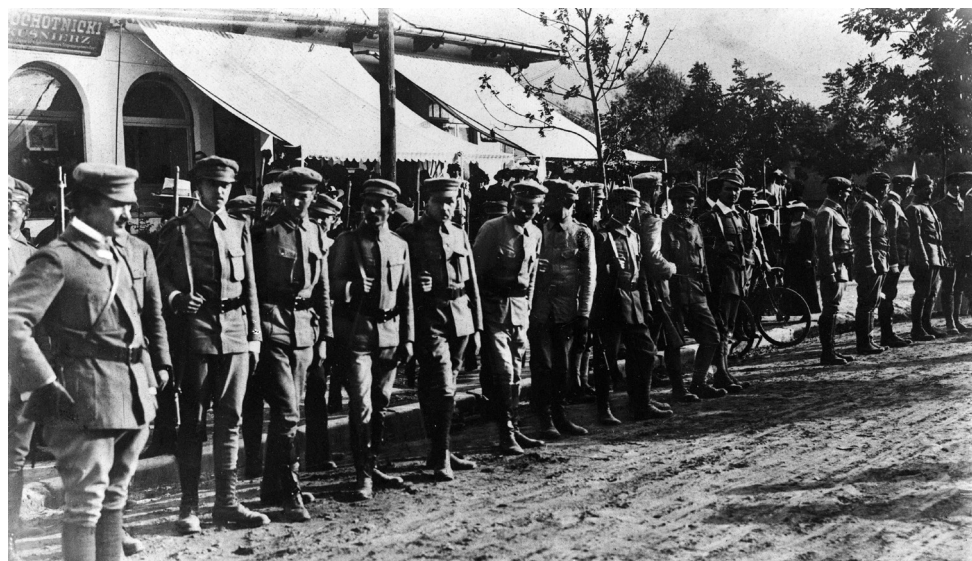
Abstract. In 1918 Poland regained independence after 123 years of partitions. The article discusses the contribution of the Podhale population to the struggle for independence. Even before World War I, the Podhale people were establishing militia organizations, developed education and their own newspapers in order to raise highlanders' awareness of the need for engaging in the efforts for independence. In 1918 they supported Polish patriots in Galicia and took part in the process of regaining independence by Poland.

Keywords: regaining independence by Poland; history of Podhale.

Translated by Hubert Kowalewski

1. Mapa : Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa z: „Echo Tatrzańskie”, 1919, nr 4.

2. Członkowie Związku Strzeleckiego w szeregu podczas ćwiczeń, 1913;
fot. z: Narodowe Archiwum Cyfrowe

3. „Prezydent” Rzeczypospolitej zakopiańskiej
Stefan Żeromski;
fot. z: Narodowe Archiwum Cyfrowe

4. Od lewej: A. Szczubińska, dr K. Dłuski,
bryg. J. Piłsudski, M. Michalewska oraz jej brat,
por. B. Wieniawa-Długoszowski, Zakopane, 1916;
fot. z: Narodowe Archiwum Cyfrowe

5. Uroczystości obchodów Konstytucji 3 maja 1913 r. przed gmachem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Nowym Targu; fot. z: *Małopolska i Podhale w latach wielkiej wojny 1914-1918*, red. R. Kowalski, (Prace Komisji Wojskowości, t. IV), Nowy Targ 2005, s. 22